

"Vampiri maspoka"

Slavko ESEŠ

U ovim teškim, kriznim vremenima kršćani moraju odvažno braniti čovjekovo dostojanstvo, kao i dostojanstvo svakog naroda i narodnosti. Ni vjernici ni Crkva ne smiju se dati zaplašiti zaglušnom galamom o sprezi Vatikana i Kominterne kao ni o sprezi Vatikana i fašizma. Poticajne su stoga misli koje je iznio kardinal Franjo Kuharić u svojoj propovijedi povodom obljetnice smrti kardinala Alojzija Stepinca kao i u razgovoru u tjedniku *Danas* (br. 382, od 13. lipnja 1989).

Navodim nekoliko značajnih rečenica iz propovijedi:

"Narodi su stvarnost povijesti i svijeta, kao što je čovjek stvarno biće među drugim ljudskim bićima. Kao što čovjek ima svoje dostojanstvo, tako i narod ima svoje dostojanstvo. Rodoljublje je krepost i ono znači: željeti dobro narodu kojem pripadamo i uložiti u njegov napredak svoj rad i svoj pošten život. Dobro pak svakoga naroda uključuje u sebi: slobodu da živi i da se razvija u svom identitetu i svojim suverenitetom..."

"Evandeosko rodoljublje isključuje svaku mržnju i prezir drugoga naroda..., a uključuje ljubav i poštovanje."

"Istinsko rodoljublje je duhovna vrijednost i moralna dužnost, a nikakav negativno shvaćeni nacionalizam ili kleronacionalizam, kako smo znali biti etiketirani" (*Glas Koncila* br. 8, od 19. veljače 1989. "Katolik mora ljubiti narod iz kojega je nikao").

U spomenutoj propovijedi Kardinal je, među ostalim, naglasio potrebu za istinom, pravdom i poštenjem kad se radi o ocjenama bliže ili daljnje prošlosti. U ovom napisu želim upozoriti na nedavnu našu prošlost, koja se zloupotrebljava, kako bi se Hrvatima stalno prišivao nacionalizam u najpogrdnijem smislu.

VJEČNI HRVATSKI "EPITETON ORNANS"

Ne znam i sumnjam da li su pisane knjige o nacionalizmu bilo kojeg jugoslavenskog naroda osim hrvatskog; da li uz knjigu *Suvremeni hrvatski nacionalizam*¹ ima nešto slično npr. o makedonskom, slovenskom ili srpskom

1 Dr. I. PERIĆ, *Suvremeni hrvatski nacionalizam*, "August Cesarec", Zagreb 1976, 1984, dopunjeno izdanje.

nacionalizmu, i da li su autori i izdavači iz iste republike, dapače i nacije. Čini se da su taj "privilegij" stekli samo Hrvati. I to ih prati desetljećima. Nacionalizam, "maspok", ostat će, čini se, vječni hrvatski "epiteton ornans", kojim će se stalno upozoravati "šutljivu republiku" da ima da "ćuti", odnosno prigovarati joj da se ti "vampiri maspoka" ponovo javljaju, a "šutljiva republika" (istaknuto u orginalu - S. E.) uglavnom "ćuti", kako se to navodi u *NIN*-u (br. 1993, od 12.3.1989) u članku "Vampiri maspoka". Prema *NIN*-u, taj mračnjački vampirski hrvatski duh ima svoje rodoslovlje od Ante Starčevića, preko Stjepana Radića do Franje Tuđmana. S. Radić ima karakteristiku: "Veliki smutljivac i prevrtljivac, brz na rečima kao dopingovan trkač, sejao je vetar i na kraju požnjeo buru." Ta "požnjevena bura" to se, vjerovatno, misli na metke Puniše Račića u Parlamentu kao na kraj koji je S. Radić i zaslužio.

Spomenuti *NIN*-ov članak potakao me da ponovno prelistam knjigu I. Perića *Ideje masovnog pokreta u Hrvatskoj*.²

Autor se godinama bavio "maspokom", a osim toga tu knjigu pisao je s više suradnika, pa se može smatrati da je tu materiju dobro upoznao. Zaključio sam da je taj "maspok" u usporedbi s nekim suvremenim zbivanjima "mačji kašalj". Taj izraz posudio sam iz tiska, a njime želim potaknuti čitatelja da ustraje u čitanju često dugih navoda iz spomenuta djela. To sam uradio radi toga da mi se ne bi prigovorilo kako sam manipulirao istrgnutim citatima.

Postupak u knjizi je sljedeći: prvo se objasni problematika prema partijskim dokumentima, zatim se iznesu stajališta opozicijskog tiska i smijenjene grupe, s kritičkim osvrtom. Već na početku knjige upozorava se na to da opozicijski tisak ne čini idejno homogenu i konzistentnu cjelinu, pa ću se njime samo mjestimice baviti, a veću pažnju posvetiti idejama smijenjene grupe čiji su reprezentanti: dr. Savka Dabčević-Kučar, Miko Tripalo, Pero Pirker, Marko Koprtla, Dragutin Haramija, Ivan Šibl i Srećko Bijelić.

Jer je riječ o nacionalizmu, posebno sam se zanimao za treće poglavlje, "Nacije i međunacionalni odnosi", a iz prvog poglavlja držim korisnima dvije teme: "Pojam samoupravljanja" i "Radnička klasa, njen položaj i funkcije u samoupravnom društvu", jer je važno razmotriti odnos između klase i nacije.

SAMOUPRAVLJANJE

Svoja razmišljanja o samoupravljanju I. Perić počima tvrdnjom da taj pojam nije eksplicitno dan u Programu SKJ, nego implicitno. Citira ga:

»Ona (zajednica slobodnih i ravnopravnih proizvođača - primj. S. E.) označava takve društveno-ekonomske odnose u kojima nestaju klasni antagonizmi, kao i suprotnosti između organizatora proizvodnje i praktičnih izvršilaca. U takvim odnosima društvo sve više postaje organizacija ravnopravnih radnih ljudi, u kojoj, u krajnjoj liniji, svaki od njih - bilo u proizvodnoj organizaciji ili izvan nje - ima svoje mesto kao aktivan činilac u borbi za dalji razvitak proizvodnih snaga i za podmirenje životnih potreba

2 I. PERIĆ, *Ideje "masovnog pokreta" u Hrvatskoj*, Narodno sveučilište grada Zagreba, 1974.

čovjeka. Tu se gubi razlika između neposrednog proizvođača i radnog čovjeka van neposrednog materijalno-proizvodnog procesa, a čitava društvena zajednica postaje zajednica proizvođača. Taj proces društvenih preobražaja biće osnovna karakteristika društvenog razvitka cele epohe socijalizma ka punom ostvarenju osnovnih društvenih i ekonomskih ciljeva radnih ljudi - ka komunizmu.«³

Autor iz toga izvodi:

»Osnovno što proizlazi iz ovog teksta jest to da je zajednica proizvođača - kao drugačiji izraz za samoupravljanje - društveni odnos. Taj društveni odnos nije dat, nego nastaje savladavanjem niza društvenih suprotnosti sa kojima treba računati.«⁴

Ističe da samoupravljanje ne nastaje uspostavljanjem osnova socijalističkog razvoja, nego predstavlja akt opredjeljenja subjektivnih, vodećih snaga društva. Ono potiče ljude na aktivniji odnos prema društvu kojem pripadaju.

Izvodi sljedeći zaključak:

»Iz rečenog proizlazi da je u dokumentima Saveza komunista samoupravljanje definirano kao izraz socijalističkog preobražaja društva. Njegovo je ishodište u materijalnoj proizvodnji na društvenim sredstvima, ali se njegova bitna funkcija sastoji u integriranju cjelokupnog društvenog rada, uključivanja ljudi u svim sferama rada, u stvaranje i razvijanje stvarne ljudske zajednice zasnovane na radu. Njegova afirmacija i razvoj - to je proces kojim se prevladavaju društvene suprotnosti. Nalazi se u stalnoj interakciji s državnom organizacijom. Od državne organizacije preuzima funkcije direktnog uređivanja rada i života, pri čemu ona zadržava prijeko potrebne i opće regulativne funkcije. Samoupravljanje se, kao otvoreni sistem, ne može odjednom u potpunosti definirati. Sadržaj tog pojma stalno se dopunjuje i proširuje na osnovu novih iskustava i saznanja, osobito u domeni definiranja društvenih funkcija samoupravnih asocijacija. Zato se može reći da dokumenti Saveza komunista još nisu ni dali potpuno određenje samoupravljanja.«⁵

Svoje gledište prema opoziciji određuje ovako:

»U opozicionoj štampi ne zapažaju se napisi u kojima se samoupravljanje eksplicite odbacuje. Naprotiv, ono se često ističe kao globalna društvena vrijednost. Razlike koje su u toj štampi izražene u vezi sa naznačavanjem samoupravljanja, vjerovatno su uvjetovane heterogenom idejnom strukturom suradnika, odnosno autora. To ne znači da među njima u odnosu na poimanje samoupravljanja ne postoji određena veza. Ta se veza zapaža u naglašavanju nacionalnog i u razmatranju i objašnjavanju fenomena samoupravljanja.«⁶

Navodi jedan duži citat Marka Veselice pa ga ovako komentira:

»U ovom je odlomku sadržano shvaćanje koje je, na drugi način, izraženo i u programskim dokumentima Saveza komunista da država ne može biti proizvodna snaga i da se raspodjela dohotka ne može tretirati kao teh-

3 Isto, str. 18.

4 Isto, str. 18.

5 Isto, str. 22.

6 Isto, str. 22.

ničko-stručna operacija. Iz ove kritike nisu eksplicite formulirani stavovi prema kojima bi tu funkciju trebale imati samoupravne asocijacije, premda se takvi stavovi mogu pretpostaviti. Ovdje samoupravljanje nije određeno u afirmativnom vidu, nego se izvodi, odnosno može izvoditi iz kritike institucija koje su s njim u suprotnosti (država i administracije poduzeća). Ova je kritika na poseban način izrečena i u ovome tekstu: 'Iz ovoga proizlazi da se socijalizam, kao novi sistem društveno-ekonomskih odnosa, može graditi jedino na koncepciji potpune nacionalne ravnopravnosti i suvereniteta, a to znači da centralističko-birokratski sustav organizacije centralne vlasti u višenacionalnim zajednicama ne može biti temelj afirmacije ni samoupravnog koncepta socijalizma ni afirmacije nacija osnovnih globalnih zajednica suvremenog života.'⁷

"Tvrđnja da se socijalizam može graditi samo na nacionalnoj ravnopravnosti preuzeta je iz programskih dokumenata Saveza komunista. Izrečena je zato da bi se preko nje mogao naglasiti koncept afirmacije nacije kao osnovne globalne zajednice suvremenog života. Ovdje je implicite sadržana teza koja ignorira komunu kao osnovnu globalnu zajednicu premda i nacija, ili tačnije socijalistička republika predstavlja globalnu, iako ne i osnovnu ljudsku zajednicu".⁸

On se ne slaže s mišljenjem da je samoupravljanje "svojevrsna sinteza triju principa: klasnih interesa, nacionalne ravnopravnosti i istinske demokracije". "U samoupravnom kao takvom društvenom sustavu nitko ne može tražiti vezu sa socijalističkim samo preko jednog od ovog troje jer izdvojeno zagovaranje klasnog, nacionalnog ili demokratskog jest mistificirani oblik društvene svijesti koji svoju izvitoperenost pokušava skrivati frazama o implicitnosti svega što se vodi pod glavno". Tu je I. Perić citirao Dražena Budišu pa nastavlja: "Ovdje se susrećemo s takvom interpretacijom samoupravljanja koja njegovu klasnu osnovu, ako ne negira, a ono neutralizira proglašavajući je za jedan od njegovih elemenata. Nacionalna ravnopravnost i istinska demokracija (autor ovaj termin nije pobliže označio) svakako čine vrijednosti svojstvene samoupravljanju, ali se realiziraju u sklopu procesa oslobođenja rada i realizacije povijesnog interesa radničke klase. Čini se da su u opozicionoj štampi prisutna nastojanja da se u poimanju samoupravljanja korigiraju jednostranosti kojima se naglašava samo njegov klasni karakter a zanemaruje nacionalni. U tom smislu Vlatko Pavletić kritizira sindikalne lidere koji neprestano potiskuju nacionalne interese boreći se za klasne, a da pri tome još nisu alarmirali javnost zbog više nego same zabrinjavajuće činjenice da ta radnička klasa (...) u sve većem broju odlazi na rad u inozemstvo...

Iako se autor deklarira za jedinstvo klasnog i nacionalnog, u citiranom je tekstu implicite sadržano shvaćanje o dualitetu tih dvaju fenomena".⁹

Teško je shvatiti što se treba kritizirati u tom "dualitetu".

Opširnije o tom razglaba kada razmatra odnos između klase i nacije:

7 Isto, str. 23.

8 Isto, str. 23.

9 Isto, str. 24-25.

"U napisima pripadnika smijenjene grupe u Savezu komunista Hrvatske ispočetka je izražen klasni pristup nacionalnim, odnosno međunacionalnim problemima. Kasnije su njihovi stavovi evoluirali u pravcu konstituiranja svojevrsnog *dualizma* (istakao S. E.): klasno-nacionalno, a na to su se nadograđivali ideje o ravnopravnom tretmanu tih dviju komponenti, odnosno jačem naglašavanju nacionalnog zbog ocjene da je ono u bliskoj prošlosti kod nas bilo zapostavljeno itd.

'Naime, u osnovi su u istom položaju radnici i radne organizacije u svim krajevima zemlje, a za radnike u bilo kojoj našoj republici svejedno je da li njihov višak rada oduzima i po svojim kriterijima distribuira vlastita nacionalna i republička birokracija ili ona 'bratska', s druge strane republičke granice. (...)' M. Tripalo se ovim stavovima legitimirao kao protagonist dosljednog, čak bi se moglo reći radikalnog, klasnog i samoupravnog kursa koji ne trpi nacionalna ograničenja. On je ove stavove formulirao i izrekao 1968. godine. Javno ih se nikada nije odrekao. Samo je kasnije formulirao nova stanovišta koja samim svojim sadržajem odbacuju ova koja su ovdje citirana. Tako je tri godine kasnije, tj. 1971. formulirao stanovište kojim donekle 'korigira' ono što je ranije izrekao. Tada se nacija pojavljuje kao nosilac zahtjeva za raspolaganje viškom rada. 'Prema tome, u suštini se radi o pravu nacije, odnosno radničke klase svake nacije, svake republike da raspolaže viškom rada. To je bitno pravo, jer ne smijemo zaboraviti da osnovne razlike među nacijama nisu samo etničkog karaktera, nego su po Marxu osnovne razlike u njihovom različitom položaju.' Pravo radničke klase da raspolaže viškom rada sada je nešto transformirano. Ono se uključuje u pravo nacije da raspolaže viškom rada koji stvara 'njena' radnička klasa. To stanovište samo po sebi još ne mora značiti bitnije odstupanje od klasne samoupravne pozicije, ali tu poziciju nešto 'razmekšava' i otvara prostor za opozicione nacionalističke snage, da upravo na tom zahtjevu izgrađuju vlastitu platformu kojoj daju prividno socijalističku i samoupravnu fasadu. U uvodnom referatu na Desetoj sjednici CK SKH ukazuje se na socijalistički samoupravni odnos zajedništva u Jugoslaviji. Na tom se osnovu održava i jača nacionalni individualitet, ravnopravnost i Jugoslavija kao zajednica radnih ljudi, nacija i narodnosti. Primjećuje se da taj osnov i njegovo uspješno jačanje isključuje svaku nacionalnu uskogrudnost, separatističke tendencije, nacionalne ograničenosti, omalovažavanje drugih itd.

Iako se ovdje izrazito ne spominje radnička klasa, odnosno neposredni proizvođači, naglašavanje socijalističkog samoupravnog odnosa kao jedinstvenog osnova nacionalne ravnopravnosti i zajedništva u Jugoslaviji označava socijalni pristup nacionalnim odnosima, iako su i u samom referatu sadržani određeni elementi *dualizma* (istaknuo S.E.): klasno-nacionalno razrađuje i uobličava kao *dualistički* (istaknuo S.E.) koncept. (...) Pripadnici smijenjene grupe koncepciju *dualizma* (istaknuo S.E.) izražavali su posebnim naglašavanjem nacionalne komponente društvenog razvoja, koja se tako javlja kao samostalna vrijednost, ravna klasnoj komponenti ili čak važnija od nje. 'Prema tome, nacionalno pitanje nije neko taktičko pitanje čije najavljenije rješavanje treba da utječe na pridobijanje širokih slojeva stanovništva na stranu komunističkog pokreta. Ono nije ni drugorazredno pitanje, podređeno onom klasnom. Nacionalno pitanje je sastavni i nerazdvojni dio

klasne borbe, ono je sastavni dio strategije radničke klase u njenoj borbi za socijalizam' (Miko Tripalo).

Da je nacionalno pitanje sastavni dio klasne borbe, to proizlazi iz svih naprijed citiranih programskih dokumenata Saveza komunista. Ali prethodna formulacija da nacionalno pitanje nije podređeno klasnom sadrži ideju o *dualizmu* (istaknuo S.E.). Ona to zapravo i jest bez obzira što autor u narednoj formulaciji taj dualizam prikriva. Ideja dualizma je jasnije izražena u odbacivanju kritike da se daje veće značenje nacionalnom nego klasnom. 'To nije istina. Ali bih htio reći da ne treba davati prioritet ni klasnom, nego da je za Hrvatsku od bitne važnosti, od jednake važnosti, od sudbonosne važnosti i klasna i nacionalna komponenta ustavnih promjena' (Miko Tripalo).¹⁰

Nakon ove digresije o odnosu između klasnog i nacionalnog zbog pojma "dualizma", vratio bih se autorovoj ocjeni stajališta pripadnika smijenjene grupe prema samoupravljanju: "S obzirom da se radi o nosiocima vodećih funkcija u Savezu komunista Hrvatske i Jugoslavije logično je pretpostaviti da se njihovo poimanje samoupravljanja, u načelu, ne razlikuje od onog koje je formulirano u programskim dokumentima."¹¹

Citira M. Tripala: "Za nas je socijalizam onaj društveni sistem koji pored područstvoljenja sredstava za proizvodnju u isto vrijeme razvija samoupravljanje, likvidira otuđenje čovjeka i stavlja svakog radnog čovjeka u položaj da bude aktivni nosilac i stvaralac politike, a ne samo njen izvršilac."¹²

Dodaje svoj komentar:

"Slično kao i u programskim dokumentima Saveza komunista ovdje se samoupravljanje situira u fenomen socijalizma kao društvenog sistema sa stanovišta određenih vrijednosnih kriterija koji se odnose na položaj ljudi u globalnom društvu.

Nešto drugačije formulirano, ali u osnovi isto shvaćanje izraženo je i u ovome tekstu: 'Drugi ključni pravac naše programske orijentacije je izgradnja slobodne asocijacije udruženog rada na principima samoupravljanja i dohotka, u čijem središtu stoji historijski interes radničke klase i čovjeka, njegova životna pitanja i mogućnost njegove pune društvene i ljudske afirmacije (...). To je kurs na ostvarivanju društvenih pretpostavki za stalno širenje horizonta progressa i ostvarenja tog progressa za čovjeka i sa čovjekom kao aktivnim faktorom u njemu...' (Dr. Savka Dabčević-Kučar).

Svi ovi citati potvrđuju pretpostavku da je načelno poimanje samoupravljanja kao društvenog fenomena od strane ovih autora u suglasnosti s programatskim stavovima Saveza komunista i da se u tome kod njih ne očituju devijacije."¹³

10 Isto, str. 131-134.

11 Isto, str. 27.

12 Isto, str. 27.

13 Isto, str. 28.

RADNIČKA KLASA

Odmah na početku ove teme I. Perić ističe: "Oslobođenje radničke klase mora biti djelo samih radnika. Implikacije prihvaćanja ovog stanovišta sastoje se u tome da pripadnici klase trebaju biti neposredno i kontinuirano prisutni u cjelokupnoj aktivnosti..."

Citira VII. kongres SKJ: "Vodeća društvena uloga radničke klase zasniva se na činjenici da je njen klasni interes istovetan s interesima opštečovečanskog napretka, da, kao takav, predstavlja glavnu pokretačku snagu najnaprednijih društvenih kretanja."¹⁴

I sljedeći citat je iz istog dokumenta:

"U svemu tome najvažnija je činjenica da radnička klasa ne može postati gospodar svoje sopstvene sudbine, a time i glavna pokretačka snaga društvenog napretka, ako ne obezbedi svoju neposrednu kontrolu nad upravljanjem proizvodnjom i raspodelom. Nju u toj funkciji ne može zameniti nikakav režim državne kontrole nad privatnim sopstvenikom, nikakav državni aparat i nikakav državni direktor. Dalji razvitak postojećih formi demokratije ka oblicima koji su organski deo novih socijalističkih ekonomskih odnosa jeste neophodan uslov i sastavni deo socijalističkog napretka."¹⁵

Autor se dotiče i odnosa klase prema naciji. Navodi da se u programskim dokumentima radnička klasa tretira kao jedinstvena socijalna snaga u okviru Jugoslavije. Ali i upozorava: "No, to ne znači da se klasa poima kao anacionalna kategorija. U rezoluciji IX kongresa insistira se na aktivnom djelovanju klase u nacionalnim sredinama. 'Samo kao vodeća snaga svoje nacije, odnosno svoje republike, radnička klasa može se potvrditi kao vodeća snaga socijalističkog društvenog kretanja u celom društvu time što će njen interes imati odlučujuću ulogu i uticaj u svim samoupravnim i političkim organizacijama i zajednicama, u svim centrima odlučivanja. Takav njen položaj i uloga u samoupravnom društvu daju njenu sadržinu naciji, koja postaje otvorenija prema drugim nacijama, sa kojima se sve više organski povezuje u okvirima jedinstvenog samoupravnog društveno-ekonomskog i političkog sistema. Politika pune nacionalne ravnopravnosti značajan je vid stvaranja samoupravne, demokratske zajednice, kao što je samoupravljanje stvarna osnovica povezivanja autonomnih delova u organsku, dubokim nitima povezanu društvenu cjelinu."¹⁶

Što se tiče govora i napisa bivših partijskih funkcionara, I. Perić daje ovaj sud:

"U određivanju pojma klase polazi se, uglavnom, od stanovišta formuliranih u Programu i programskim dokumentima Saveza komunista. Pošto je istakao da radničku klasu čine osobe direktno angažirane u materijalnoj proizvodnji, Miko Tripalo naglašava'... pod pojmom "radnička klasa" podrazumijevam i onaj široki krug tehničke i druge inteligencije koja se pod utjecajem razvitka tehnologije, nauke i tehnike i u skladu s izgradnjom novih samoupravnih proizvodnih odnosa faktički postepeno integrira u redove rad-

14 Isto, str. 32.

15 Isto, str. 32.

16 Isto, str. 33.

ničke klase. Podrazumijevam i one radne ljude s drugih područja koji u jednom procesu odumiranja radničke klase kao klase, a zavisno od stupnja razvoja novih društvenih odnosa dolaze sve više u društveni položaj da se postepeno identificiraju s historijskim težnjama i interesima radničke klase.'

Ovdje se daje širok pojam klase koji, doduše, nije tako eksplicite određen u Programu Saveza komunista, ali nije ni u izrazitoj suprotnosti s njim...¹⁷

Što se pak tiče položaja radničke klase u samoupravljanju, autor piše: "U tretiranju ovog vida egzistencije i djelovanja klase izražena su stanovišta koja idu za jačanjem materijalne osnove samoupravljanja na kojoj se klasa može potpunije izraziti i afirmirati kao revolucionarni subjekt. U tom se kontekstu kritizira izdvajanje sredstava ispod kontrole proizvođača i onemogućavanje utjecaja proizvođača na njihovu upotrebu, na svim nivoima organizacije društva."¹⁸

Najkritičkiji je u shvaćanju radničke klase kao nacionalne snage. "Raspriprave u naznačenom smislu uključuju prvenstveno kritiku stavova o anacionalnosti klase. Ta je kritika izražena u izlaganju dr Savke Dabčević-Kučar, a data je i u ovome tekstu: 'To je u suštini, pa čak kad dolazi iz dobronamjernih krugova, teza koju energično moramo odbaciti. U prvom redu, proglašavanje radničke klase anacionalnom nema nikakve osnove. Ona je najprogresivniji dio svoje nacije. Ona, istina, baš zbog svojih historijskih interesa i može jedino na svom programu, klasnom programu, definitivno riješiti klasno pitanje. I zbog toga odvajati od nje nacionalno pitanje, znači zapravo ne rješavati nacionalne probleme' (Pero Pirker).

U svojoj riječi na Gradskoj konferenciji Saveza komunista Zagreba 12. ožujka 1971. Miko Tripalo je u toj kritici bio određeniji. On je naznačio sindikat kao sredinu iz koje se čuju glasovi da radnička klasa nije zainteresirana za probleme afirmacije nacionalne posebnosti, odnosno za probleme međunacionalnih odnosa. U toj se kritici pokazuje znatna sličnost između stavova pripadnika grupe i stavova izraženih u opozicionoj štampi pa zaslužuju jednaku kvalifikaciju. Naprijed smo vidjeli da je kritika shvaćanja o 'anacionalnosti' radničke klase usmjerena na afirmaciju vlastite teze o nacionalnim radničkim klasama u Jugoslaviji. Kod pripadnika grupe tvrdnje u tom smislu uglavnom se kreću u granicama koje su naznačene programskim dokumentima Saveza komunista, primjerice u rezoluciji IX. kongresa o radničkoj klasi kao vodećoj snazi nacije. 'I upravo radnička klasa s njezinim povijesnim i neposrednim interesima, kao stup nacije i republike u samoupravnoj socijalističkoj i federativnoj zajednici, najsnažnija je integrirajuća snaga, koheziona snaga, veza s interesima neposrednog i daljnog razvoja radničke klase u svim drugim socijalističkim republikama.' (Dr Savka Dabčević-Kučar).

Dakle, stavovi izraženi u citiranom tekstu razlikuju se od onih u opozicionoj štampi. Međutim naglašena kritika tobožnjih stavova o anacionalnosti radničke klase pruža područje i uporište nacionalističkim snagama kojima, kao što smo vidjeli, ta kritika služi za izvlačenje dalekosežnijih kon-

17 Isto, str. 41-42.

18 Isto, str. 43.

sekvenci. No, pojedini pripadnici grupe i u tome su se znatno približili nacionalističkim snagama. Miko Tripalo na spomenutoj sjednici Gradske konferencije SKH Zagreb, također govori o radničkim klasama u Jugoslaviji, iako istom prilikom upotrebljava i pojam 'radnička klasa u Jugoslaviji.'

Sličnosti sa stavovima u opozicionoj štampi pokazuju se i u isticanju prava nacije odnosno republike da raspolaže viškom rada koji se stvara u njenim okvirima. No, tu se pokazuju i razlike u odnosu na stavove sadržane u opozicionoj štampi.' Ako bismo se zadržali samo na pravu nacije da raspolaže viškom rada i ako ne bismo razjasnili što to znači, zapustili bismo ono što je osnovno u našem socijalističkom razvitku, a to je da radnička klasa unutar svake nacije postaje glavni nosilac socijalističke politike i gospodar rezultata svoga rada' (Miko Tripalo).

"Iz ovog se citata vidi da se misli na raspolaganje viškom rada od strane radničke klase unutar nacije i u tome je razlika između ovog stava i onih iz opozicione štampe. Međutim, očita je i sličnost, jer se ovdje ne ističe pravo proizvođača da raspolažu viškom rada kao njihovo izvorno pravo, nego je ono posredovano nacijom, odnosno strukturama koje naciju reprezentiraju. U tome je implicite sadržano shvaćanje da se radnička klasa ne može konstituirati kao samostalan subjekt jedinstvenog društvenog odnosa u Jugoslaviji, nego mora biti posredovana nacijom, odnosno strukturama koje ju reprezentiraju."¹⁹

Teško je shvatiti kako se radnička klasa može "konstituirati kao samostalan subjekt", bez posrednika: bilo preko Sindikata, bilo preko SK, bilo preko delegata koje sama izabere itd. Osnovno je da se te posrednike može kontrolirati. Za to je potrebna što veća demokracija sa slobodom kritike i otvorenosti rada političkih foruma i državnih organa.

Budući da u svojoj ocjeni bivših političkih funkcionara I. Perić spominje opozicijski tisak, potrebno je osvrnuti se i na nj:

"Ako bismo u napisima, objavljenim u opozicionoj štampi, tražili neke sličnosti u tretiranju klase s programskim dokumentima Saveza komunista, one bi se donekle mogle naslutiti u ovome tekstu: 'Radnička klasa, shvaćena kao suvremena proizvodna i politička sila, jedini je gospodarsko-politički subjekt koji može po prirodi svog položaja i interesa osloboditi sama sebe i svoj narod u cjelini' (Marko Veselica).

Naravno, ova sličnost u najopćijem određenju klase još ne znači da autor ovom problemu i pristupa sa stanovišta onih kriterija koji su sadržani u programskim dokumentima Saveza komunista. Do razilaženja dolazi kod situiranja klase u nacionalne sredine i određivanja njene prirode, stremljenja i funkcija po nacionalnom kriteriju. Kod tog je određivanja definirana osnovna teza: *Radnička klasa je nacionalna kategorija koja uključuje posebne nacionalne interese različite od interesa radničkih klasa drugih nacija u Jugoslaviji.*"²⁰

Ovo je posebno podvučeno pa se čini da i za I. Perića to predstavlja istočni grijeh "maspoka", jer je to negiranje radničke klase Jugoslavije kao jedinstvene socijalne snage. Međutim i sam piše: "Radnici kao i pripadnici

¹⁹ Isto, str. 45-47.

²⁰ Isto, str. 33-34.

ostalih slojeva žive u svojim nacionalnim sredinama i ne mogu biti ravnodušni prema pitanjima sudbine i razvoja svoje sredine. Ona za njih znači medij unutar kojeg saobraćaju s drugima, sudjeluju u razvijanju i konzumiranju kulturnih vrijednosti i u toj nacionalnoj sredini potvrđuju svoje ljudske kvalitete."²¹ I kada M. Tripalo govori o radničkim klasama u Jugoslaviji, a u isto vrijeme i o radničkoj klasi u Jugoslaviji, to se ne mora isključivati. Postoje općeniti interesi koji su zajednički pa se mogu rješavati kao pitanje jugoslavenske radničke klase, a ima i konkretnijih problema koji se rješavaju u republici, pokrajini, gradu, čak i u mjesnoj zajednici. Ako su interesi opravdani, oni se ne smiju suprotstavljati. To je slično odnosu internacionalizma i nacija. Autentični internacionalizam se ne suprotstavlja autentičnim nacionalnim pravima.

NACIJE I MEĐUNACIONALNI ODNOSI

Autor ističe da je nacionalna nezavisnost, odnosno ravnopravnost među nacijama i narodima, društvena vrijednost. I Program Saveza komunista Jugoslavije to potvrđuje:

"Borba naroda za stvarnu ravnopravnost i samostalnost u međunarodnim odnosima, ne ukida se nego postaje sve šira i uspješnija, a hegemonistički pritisak sa svoje strane, sve više doprinosi da se ta borba poveže s najnaprednijim snagama radničke klase i socijalizma. A to znači da je jedini put konačne likvidacije imperijalizma - uporna borba radničke klase i progresivnih snaga u svakoj zemlji za svoje demokratske i društvene zahteve i za mir, borba za pobjedu i za rukovodeću društvenu ulogu radničke klase, za socijalizam, kao i dosledna borba naroda za svoju nezavisnost."²²

Navodi i ovaj citat iz Programa:

"Borba za učvršćenje nacionalne ravnopravnosti predstavlja u današnje vreme značajan faktor borbe za mir i društveni progres. Takva borba ne samo što nije u suprotnosti s razvojem najšire međunarodne saradnje, već je polazna tačka za sve veće zbližavanje među narodima, za dalji demokratski razvitak, za proces progresivnog povezivanja svih zemalja sveta u ekonomskom, političkom i kulturnom pogledu. Uspješna saradnja i najviši stepen razumevanja mogu se ostvariti samo među nezavisnim i ravnopravnim narodima."²³

Evo i nekoliko sličnih vlastitih autorovih misli:

"Bitan je elemenat u cjelokupnosti stanovišta Saveza komunista o fenomenu nacionalnog i o međunacionalnim odnosima - autonomnost, odnosno samostalnost, revolucionarnih snaga u nacionalnim okvirima u njihovoj borbi za socijalizam. Ali time se socijalizam kao ideja, kao društveni odnos ne degradira na niz izoliranih i nepovezanih vrijednosnih sistema. On u sebi sadrži opće ljudske vrijednosti i najveći je domet oblikovanja i izražavanja tih vrijednosti. Ciljevi socijalizma su isti, ali ih narodi ostvaruju - iz najra-

21 *Isto*, str. 34.

22 *Isto*, str. 122-123.

23 *Isto*, str. 123.

zličitijih objektivnih i subjektivnih razloga - različitim putevima i sredstvima. Svaki od njih se u razvitku socijalizma oslanja na razvitke drugih, ali svaki od njih unosi u to zajedničko i svoj poseban doprinos, bogateći ga svojim sopstvenim iskustvom (Program Saveza komunista Jugoslavije).²⁴

Stavove smijenjenih funkcionara ocjenjuje ovako:

"Pripadnici smijenjene rukovodeće grupe u svojim govorima i napisima gotovo da i ne iznose vlastito mišljenje o fenomenu nacionalnog uopće. Izuzetak je Miko Tripalo koji daje neke opće napomene o tome. On o nacionalnom pitanju govori kao o sastavnom dijelu strategije radničke klase u njenoj borbi za socijalizam i u tom kontekstu upozorava na značenje toga pitanja u suvremenim uvjetima. 'U marksističkoj teoriji dominantan je stav da svaka nacija ima pravo na samoodređenje, koje se prvenstveno očituje u pravu na stvaranje samostalne nacionalne države. Zatim, da se odnosi među nacijama temelje na principima ravnopravnosti i dobrovoljnog udruživanja, te da je dužnost komunista da u interesu zajedničkih klasnih interesa radničke klase doprinose njenoj suradnji i solidarnosti u klasnoj borbi.' Ovo stanovište, bez sumnje, označava konkretnu interpretaciju marksističke teorije i stimulira nastojanja za sagledavanjem značenja nacionalnog u revolucionarnoj socijalističkoj akciji."²⁵

Međutim ne sviđa mu se ova Tripalova misao: "Uz put bih nešto predložio: bilo bi dobro, ako budemo mogli, da se odviknemo da termin nacionalizam upotrebljavamo u pejorativnom smislu. Jer, kao što sam već rekao, nacionalizam može imati različitu sadržinu. Mislim da je nacionalizam naš protivnik tek onda kad se pretvori u šovinizam, kad se, konkretno u nas, pojavljuje kao separatizam, kao mržnja prema drugim narodima, kao nerazumijevanje i ugrožavanje njihovih nacionalnih interesa."²⁶

U knjizi je izraženo mišljenje da su pripadnici smijenjene grupe zanemarili internacionalizam kao društvenu vrijednost. Međutim povoljno komentira ovu Tripalovu izjavu: "Borba radničke klase i radnih masa protiv eksploatatorskih klasa odvija se na nacionalnom terenu. Ta je borba očigledno nacionalna po svojoj formi, ali internacionalna po svom sadržaju. Njena internacionalnost po sadržaju postoji zato što je ta borba klasna, a ne zbog toga što bi je eventualno mogla voditi radnička klasa, politički pokreti i snage neke druge zemlje."²⁷

Izostajanje isticanja internacionalizma objašnjava se time što on može služiti kao maska hegemonizmu:

"Upravo se donekle i može objasniti zanemarivanje i potiskivanje internacionalizma u napisima pripadnika smijenjene grupe zbog njihovog shvaćanja da je taj pojam kompromitiran nesocijalističkom praksom nekih socijalističkih država i komunističkih partija. To se može naslutiti iz samog zahtjeva koji je formuliran u uvodnom referatu na Desetoj sjednici CK SKH 'da se obradi problem nacionalnog i internacionalnog, viđen u konfrontaciji

24 *Isto*, str. 124.

25 *Isto*, str. 127-128.

26 *Isto*, str. 128.

27 *Isto*, str. 140.

sa suvremenim zloupotrebama internacionalističkog npr. u tezama i ne samo u tezama o ograničenom suverenitetu."²⁸

Kada se razmatraju međunacionalni odnosi u Jugoslaviji, ističe se da je to središnje pitanje u nacionalnom kompleksu.

"Savez komunista u svom Progamu polazi od stava da je u revoluciji odstranjen društveni osnov nacionalne neravnopravnosti i uspostavljen novi u čijoj je prirodi ravnopravnost među ljudima i narodima. (...) No, ovo stajnište ne ignorira probleme koji nastaju... U našim uslovima se nacionalizam javlja kao plašt za prikrivanje antisocijalističkih tendencija i egoističkih i partikularističkih interesa, ili kao spontani oblik negativne reakcije na eventualne tendencije birokratskog centralizma i hegemonizma, ili kao izraz neravnomerne ekonomske razvijenosti pojedinih delova zemlje. (Program SKJ)."²⁹

Što se tiče pripadnika smijenjene grupe, navodi se da oni prihvataju političke osnove jugoslavenske zajednice, ali podvrgavaju kritici centralističke tendencije kao i unitarizam.

"Međutim, pripadnici smijenjene grupe svoje stavove o pitanjima međunacionalnih odnosa formuliraju i tako da im oni na ovaj ili onaj način omogućuju korespondentnost s opozicionim nacionalističkim snagama u Hrvatskoj. Misao o neravnopravnom položaju Hrvatske implicite je stalno prisutna u njihovim govorima i napisima. (...) 'I ako SRH u deviznom prilivu Jugoslavije participira s oko 40%, onda smatramo da njeni prijedlozi ne mogu godinama biti ostavljeni po strani, nego da trebaju biti dogovorno raspravljani' (S. Dabčević-Kučar). 'Očigledno je - kaže S. Dabčević-Kučar - bila prisutna određena tendencija da se na osnovu političkih slučajeva pokuša pokazati Hrvatsku u ovom razdoblju kao isključivo poprište ekscesa, otpora, kao jedno nemirno i nestabilno područje.' U istom smislu govori i P. Pirker: 'Ako je netko napravio kakav ispad, zapjevao koju pjesmu - kriv je bio Centralni komitet. Pozivalo ga se maltene svakih osam dana da se izjašnjava kako nije nacionalistički i slično. Takvi kriteriji kao da nisu vrijedili i za ostala republička rukovodstva.'

'Činjenica je da se, na primjer, stvaralo uvjerenje o nekoj krivnji hrvatskog naroda za propast stare Jugoslavije, da je bilo tendencija da se hrvatstvo poistovjeti s ustaštvom (...). Činjenica je da je još uvijek na snazi devizni režim koji je na štetu Hrvatske' (M. Tripalo). Iz ovakvih i sličnih ocjena Dragutin Haramija formulira zahtjev za dalekosežnim implikacijama: 'Mi jedanput moramo da skinemo hipoteku ustaštva sa hrvatskog naroda.'³⁰

Prema autoru (ili suautoru, jer autor u tom poglavlju ima i suautora), postavljanje takvih pitanja i reakcija "održavaju napetosti na međurepubličkom odnosno međunacionalnom planu." Oni brane "čas hrvatskog naroda" od njegove općejugoslavenske okoline u kojoj, prema njihovom mišljenju, egzistiraju i jačaju tendencije poistovjećivanja s ustaštvom, čime pridonose jačanju ideje o potrebi izoliranosti Hrvata od ostalih naroda u Jugoslaviji upravo zbog postojanja nepovjerenja ostalih prema njima. U svemu tome

28 Isto, str. 140-141.

29 Isto, str. 141-142.

30 Isto, str. 149-151.

izražava se, u suštini, idejno udaljavanje pripadnika grupe od programatskih načela Saveza komunista na planu međunacionalnih odnosa. To je, istovremeno, približavanje idejnoj poziciji opozicionih nacionalističkih snaga, iako se sa tom pozicijom ne identificiraju.³¹

I kakav se zaključak iz tog može izvesti? Čini se da je jedini savjet: ne reagirati na uvrede, ne postavljati nikakve zahtjeve, nego šutjeti i uživati u nacionalnoj ravnopravnosti:

"Shvaćanja pripadnika smijenjene grupe u rukovodstvu SKH o međunacionalnim odnosima u Hrvatskoj, odnosno tretman problema iz te oblasti, dobrim su dijelom uvjetovana njihovom konfrontacijom s vodećim strukturama Saveza komunista u drugim republikama...

Na planu međunacionalnih odnosa u Hrvatskoj stalno se održava problem: Hrvati - Srbi, odnosno pitanje položaja Srba u Hrvatskoj."³²

Ipak jedna rečenica glasi: "Pripadnici smijenjene grupe uvijek su isticali stanovište koje je plediralo za potpunu ravnopravnost Hrvata, Srba i svih ostalih narodnosti u Hrvatskoj." Ali se u nastavku briše povoljan dojam. "Međutim, napisima pripadnika grupe nastoji se stalno ostavljati otvorenim neke probleme iz ovog domena, na način koji omogućuju opozicionim, nacionalističkim snagama da na njima grade i učvršćuju vlastite koncepte. Tako se stalno naglašava problem nacionalnog sastava društvenih institucija, organa itd. a da se поблиže ne analiziraju ni podaci ni okolnosti koje uvjetuju određene pojave u vezi s nacionalnim sastavom pojedinih institucija, službi i sl. (...) U govorima i napisima pripadnika grupe tvrdi se da problem tobožnje nesigurnosti Srba u Hrvatskoj ne postoji, da ga izmišljaju unitarističke snage i sl."³³

Prema izrazu "tobožnje", može se zaključiti da autor sugerira kako postoji nesigurnost Srba u Hrvatskoj. Bez obzira da li je stvarna ili tobožnja ta nesigurnost, mora se dopustiti otvoreni dijalog o nacionalnim odnosima. Inače se stvara povoljna atmosfera za utjecaj raznih Šolevića, Radulovića i sličnih. Isto tako ne smije biti tabu-tema ni nacionalni sastav u društvenim, državnim i drugim institucijama i organizacijama. Slažem se s autorom da pritom treba uzeti u obzir sve relevantne podatke i okolnosti.

Neshvatljiv je autorov prigovor tome što se polemiziralo s napadima i uvredama na račun hrvatskog naroda. Upravo je obratno: predstavnicima smijenjene grupe bi se moralo zamjeriti da nisu reagirali na nepravedne i neistinite optužbe protiv svog naroda.

"RIGIDNI IDEOLOGEMI"

U *Vjesnikovu* nedjeljnom komentaru "Tjedan za tjeđnom", od 9. travnja 1989. govori se o "ideološkim okaminama" i "rigidnim ideologemima" koji se, doduše, relativiziraju zbog aktualne političke i ekonomijske krize socijalističkih sistema. Tu se spominje i "Brežnjevljeva doktrina".

31 *Isto*, str. 152-153.

32 *Isto*, str. 156-157.

33 *Isto*, str. 157-158.

Mnogi su već upozoravali da je takav "rigidni ideologem" i poimanje klasnog. Ta kategorija smatra se alform i omegom socijalizma i sve se reducira na klasno i njemu podređuje: i demokracija i problemi nacija i nacionalnih odnosa. Otuda i "Brežnjevljeva doktrina" ograničenja suvereniteta.

Takvo je stanovište i I. Perića. On stoga, kako je već bilo navedeno, kritizira "dualitet" klase i nacije kao i sintezu triju principa: klase, nacije i demokracije. Zastupa radikalni monizam klasnog shvaćanja čovjeka; sve iz toga izvodi i sve tom podređuje.

Slična se stajališta i danas susreću. Tako u *Vjesniku* od 16. ožujka 1989. u izvještaju sa sjednice Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije posebno se izvaja poruka: "Klasno treba da nadvlada nacionalno..." A u *Vjesniku* od 8. travnja 1989. pod naslovom "Nacionalno podrediti klasnom" izriče s misao kako "najkraći put do boljeg sutra bit će moguće pronaći tek kad se nacionalno podredi klasnom", što je izneseno u OO SKH Sesevete.

No, čuju se i kritike takvog shvaćanja. Tako naprimjer na 22. sjednici CK SKJ dr. Stipe Šušar izjavljuje:

"Davati apriorni primat klasnom u odnosu na nacionalni moment, ne samo da vuče u apstrakcije, već može biti i alibi za politiku nacionalnih isključivosti, mogućih supremacija i majorizacija."³⁴

Čestokad se naglašava klasno, to je samo maska za hegemonističke ciljeve najbrojnije i najjače nacije. Dok se za svoju naciju traže i osiguravaju sva prava, nastoje se umanjiti nacionalna prava slabijim pod izgovorom o jačanju klasnog jedinstva, odnosno proleterskog internacionalizma. Stoga je potrebno pozabaviti se analizom te kategorije. Zanimljiva su slijedeća pitanja: tko pripada radničkoj klasi, koliko ona ima stvarno neku posebnu povijesnu misiju, da li se njen karakter i uloga mijenjaju - to jest, da li su njene karakteristike iste kao u 19. stoljeću.

Kao odgovor nabacit ću neke teze. Djelotvornost privrede ne ovisi više o manualnoj radnoj snazi toliko koliko je ovisila u vrijeme početka industrijalizacije. Danas napretku više pridonose znanje i tehnologija nego znoj i snaga mišića. Osim toga, zanimljiva je Lenjinova postavka da je radnička klasa više sklona sindikalnim zahtjevima nego borbi za socijalizam. Ako se prihvaća da je misija radničke klase općčovječanska i u tom smislu napredna, onda klasa treba da surađuje sa svim pobornicima općčovječanskih zahtjeva i težnji za ostvarenjem čovjekovih prava i stvarne demokracije. Danas je omladina, prvenstveno studenti, borbena od radničke klase. Dapače, čuju se glasovi kako radnička klasa u revolucionarnom smislu nije empirijska radnička klasa, tj. ona koja postoji, jer ta empirijska klasa nije homogena, nego je razdijeljena i sukobljena prema industrijskim granama, nacijama, regijama i općinama.

Prema mojemu uvjerenju, koliko je potrebno boriti se za interese radničke klase, isto je toliko nužno angažirati se za slobodu čovjeka, tj. za pravu demokraciju kao i za nacionalnu ravnopravnost. To nisu suprotstavljene vrijednosti, nego se dopunjuju. Stoga mi nije jasna kritika I. Perića sinteze triju principa: klasnih interesa, nacionalne ravnopravnosti i istinske demokracije. Njegovo potčinjavanje svih vrijednosti principu klasnih interesa pripada

osnovnom "rigidnom ideologemu", koji je jedan od glavnih uzroka krize socijalizma.

I na kraju, pokušao bih jednom metaforom prikazati svoje shvaćanje tog vremena: poslije Brijunskog plenuma 1966. zapuhnuo je topliji, demokratskiji vjetar. Ta povoljnija klima izazvala je razvoj raznovrsnije flore u cijeloj zemlji. Možda je među cvijećem bilo i otrovne bunike. Ali se ne može sve svesti na buniku i kužnjak nacionalizma. Drugi su lakše okvalificirani. Dobili su podnošljiviju, liberalističku etiketu.

Bilo bi već vrijeme za objektivniji razgovor o tadašnjim događajima, kao i o "mrazu" koji je "pofurio" cvijeće preranog proljeća. Bilo bi već vrijeme za diferencijaciju (ali za stvarnu dieferencijaciju, a ne na današnji pojam "diferencijacije" koja je samo eufemizam za "čistku") o tome što je bio šovinizam, a što patriotizam. Ne može se sve svesti na "jezivo vreme spiskova ljudi predviđenih za likvidaciju", kako je navedeno u članku "Vampiri maspoka". Bilo bi već vrijeme da "šutljiva republika" prestane da "ćuti" i da se izjasni o tome da li su ti "spiskovi" stvarno postojali i ako jesu, tko ih je pravio.

VAMPIRES OF THE "MASPOK" (MASS MOVEMENT)

Recently, the Serbian mass media, strictly controlled by the prevailing Bolshevik currents in this republic, have showered Croatians with insulting epithets with the goal of spreading fear and slowing down the democratic processes in Croatia. The expression "maspok" is a contraction of "masovni pokret" meaning mass movement. It originated in 1971 after the felling of the liberal leadership of the Croatian Communists by Tito. The negative connotations of this term are similar to those of "nationalism". The author analyzes a book by I. Perić, *Ideje masovnog pokreta u Hrvatskoj*, Zagreb, 1974. In conclusion, the author invites more objective discussion of the events of 1971 and cautions against viewing the present democratic aspirations of Croatians through the prism of these events.